

TRYS POLITIŠKUMO ISTORIJOS PROGRAMOS: NE GALIOS POŽIŪRIS Į POLITIKOS IR ISTORIJOS SANTYKĮ

JUSTINAS DEMENTAVIČIUS

Straipsnyje pristatomos trys humanitarinės žiūros į politiką: anglofoniškoji idėjų istorija, vokiškoji sąvokų istorija ir prancūziškoji politiškumo istorija. Teigiama, kad jos ne tik gali tapti naujomis Lietuvos politikos mokslų mokyklomis, bet ir būti naudingos prieigos tyrinėjant Lietuvos politinės minties istoriją ir politinės kultūros specifiką. Straipsnyje išryškinami svarbiausi prieigų metodologiniai panašumai ir skirtumai, parodoma, kokie keliami svarbiausi klausimai ir duodami atsakymai. Baigiamoji straipsnio dalis pristato šių programų vietą bendrame Lietuvos politinės minties tyrinėjimų kontekste. Taip pat nurodomi svarbiausi galimi būsimų tyrimų klausimai.

Įvadas

Lietuvos politinės minties ir politikos mokslų tradicija retai kada tapta nuodugnesnės analizės objektu. Paprasčiausiai tai galima paaiškinti tuo, kad politikos mokslo kaip tokio Lietuvoje nebuvo – politikos

Justinas Dementavičius – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto doktorantas (el. paštas: justinas.dementavicius@gmail.com).

© Justinas Dementavičius, 2010

Straipsnis įteiktas redakcijai 2009 m. lapkričio 5 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2010 m. vasario 2 d.

mokslai ir pati politinė mintis dažniausiai buvo redukuojami į marksistinių-leninistinių prielaidų taikymą. Kita vertus, reikėtų pabrėžti, kad XX a. pradžioje jau buvo besiformuojančios sąlygos nevienamatei pliuralistiškai Lietuvos politinei minčiai ir tyrimų programoms. Apie tai leidžia kalbėti ne tik tuo metu pasirodę bandymai išskelti ir savarankiškai spręsti aktualias politines problemas (pvz., M. Riomeris, S. Šalkauskis, K. Pakštas ir kt.), bet ir dėl šių apmąstymų įtakos susiformavusi išeivijos socialinės minties tradicija, kuri visada turėjo ryškų politinį atspalvį (sakysime, V. Kavolis, V. Trumpa ir kt.). Tik atkūrus nepriklausomybę politikos mokslai pradedami dėstyti kaip atskiras dalykas, o viešojoje erdvėje pasirodo skirtingomis nuostatomis grindžiamų politinės tikrovės vertinimų. Tiesa, daugiau žiūrима ne į lietuvišką tradiciją, ši yra beveik užmiršta, bet dažniausiai perimami „Vakaruose“ keliami politiniai klausimai ir problematika.

Toks specifinis politikos mokslų formavimasis lemia keletą padarinių. Pirma, reikia konstatuoti, kad politikos mokslų ir politinės minties tradicija Lietuvoje yra silpna ir tik įgyjanti aiškesnius savo bruožus. Antra, susiduriama su dilema: a) sekti Vakarų politikos mokslų madomis, taip rizikuojant dirbtinai „primesti“ politikos mokslų žodyną ir problemas, kurios nebūtinai atitinka pokomunistinės Lietuvos realijas, ir galutinai atsisakyti lietuviškos politikos mokslų tradicijos; b) atgaivinti minėtą tradiciją. Abu šie „lietuviškos politologijos“ plėtros projektai yra galimi, tačiau šiame straipsnyje norėtusi pristatyti „Vakarų“ tyrimų programas, kurios būtų naudingos plėtojant antrąjį. Šiame straipsnyje pagrindinis dėmesys skiriamas trimis humanitarinėms politiškumo interpretacijoms: anglofoniskajai „idėjų istorijai“ (angl. *History of Ideas*); vokiškajai „sąvokų istorijai“ (vok. *Begriffsgeschichte*) ir prancūziškajai „politiškumo istorijai“ (pranc. *History of the Political*). Visos šios mokyklos gana panašios tuo, kad daugiausia dėmesio skiria politinių fenomenų istorinei analizei, politinės idėjos ir veiksmo santykio tyrinėjimams. Svarbiausia, kad pristatomos programos susieja socialinių bei humanitarinių mokslų diskursą ir problemas, todėl ne tik praplečia „Vakaruose“ naudojamus politišk-

kumo tyrimo būdus, bet ir gali būti santykinai lengvai integruotos į „tradicinius“ Lietuvos politinius mokslus, kurie neretai balansuoja tarp socialinių ir humanitarinių mokslų¹.

Taigi pagrindinis šio straipsnio tikslas yra suprasti ir konceptualizuoti kai kuriuos Vakarų mokslininkų tyrimo metodus, kurie gali būti susieti su lietuviškąja tradicija, ir parodyti potencialų būsimų tyrimų lauką. Būtent tai padėtų geriau suprasti Lietuvos politinės kultūros bei minties istoriją ir kartu kritiškai įvertinti kai kuriuos Lietuvos istorijos bei politikos mokslų tyrimus. Visos trys mokyklos gali būti vertinamos kaip metodologinė priemonė, rekonstruojanti lietuvišką politinę mintį: jos ne tik yra vienas iš galimų būdų tirti ir geriau suprasti politinės minties tradiciją (-as), bet ir naudingos aiškinantis dabartinio politinio žodyno nacionalinę specifiką, atskleidžiant kai kuriuos politinės tapatybės ir kultūros elementus. Antra vertus, taip pat galima parodyti, kokius iššūkius ir sunkumus įprastiems „politiškumo istorijos“ tyrinėjimams kelia Lietuvos atvejis. Kitaip sakant, siekiama parodyti įrankius, kuriais galima rekonstruoti lietuviškos politinės minties struktūrą ir susieti buvusias politines problemas bei diskusijas su dabartinėmis, kartu pripažįstant, kad pačios programos turi būti modifikuotos ar papildytos atsižvelgiant į Lietuvos politinės istorijos specifiką².

¹ Glaudų politinio ir humanitarinio diskurso ryšį lėmė ne tik politikos mokslų būklė tarpukario Lietuvoje, kai politinei analizei didelę įtaką darė teisinį ir humanitarinį išsilavinimą turintys asmenys, bet ir pokomunistinės realijos – dauguma žymiausių Lietuvos politologų bei politikos komentatorių yra baigę istoriją, filosofiją ar kitą humanitarinį dalyką.

² Reikia pripažinti, kad pirmuosius bandymus teoriškai sieti istoriją ir politiką galima aptikti. Tačiau būdinga, kad kol kas bandyta susieti politiką ir istoriją kalbant apie jas galios terminais – arba istorija moko apie politines klaidas ir diktuoja tinkamiausius sprendimus, arba politinis sprendimas gali iškreipti istorijos interpretaciją. Pavyzdžiui, R. Lopatos paskaita „Istorijos politika ir politikos istorizavimas“, <<http://www.lrytas.lt/-/12341569301233162543-lrytas-lt-paskaita-9-profesorius-r-lopata-istorijos-politika-ir-politikos-istorizavimas.htm>>, 2009.03.15. Šis straipsnis atskleidžia alternatyvų būdą sieti istoriją ir politiką, interpretuojant jas ne kaip galios praktikas, bet istorinius tyrinėjimus laikant papildoma priemone suprasti politinius istorinių subjektų veiksmus ir patį politiškumo turinį, t. y. pabrėžia pažintinį istorijos ir politikos santykį.

Atsižvelgiant į straipsnio tikslus, pirmiausia bus siekiama atskleisti pagrindines minėtų programų idėjas, panašumus ir skirtumus. Tai daroma norint parodyti jas kaip skirtingus būdus tirti tą pačią problemą – politinės kultūros tapsmą ir politinės minties santykį su politine bei socialine tikrove. Antroje straipsnio dalyje bus siekiama kritiškai įvertinti minėtų mokyklų idėjas pristatant kai kuriuos specifinius klausimus ir siejant juos su Lietuvos politiškumo istorijos tyrinėjimais.

1. Trys humanitariniai žvilgsniai į politiką: klausimai, idėjos ir skirtumai

1.1. Idėjų istorija ir politinių idėjų kismas

Idėjų istorija (II) pirmiausia yra siejama su Arthuro Onckeno Lovejoy'jaus vardu. Būtent jis, būdamas *Johns Hopkins University* istorijos profesoriumi, XX a. pradžioje subūrė diskusijų klubą, kuriame skirtingų disciplinų atstovai nagrinėjo įvairių politinių, literatūrinių, mokslinių, ideologinių ir kitų idėjų specifiką, vėliau įsteigė daugiadalykį žurnalą „*Journal of the History of Ideas*“³. Pagrindines II metodologines nuostatas A. Lovejoy'jus suformulavo klasikiniu tapusiu veikalė „*The Great Chain of Being*“ ir straipsniuose⁴. II kaip prieigos specifiką puikiai atskleidžia Markas Beviras, o praktinius tyrimus atlieka įvairių sričių mokslininkai⁵. Tai lemia, kad II

³ Plačiau apie tai: Parsons R., „Defining the History of Ideas“, *Journal of the History of Ideas* 68, 2007, p. 683–701.

⁴ Lovejoy A., *The Great Chain of Being: a Study of the History of an Idea*, Harvard: Harvard University Press, 1970; Lovejoy A., „The Reflections on the History of Ideas“, *Journal of History of Ideas* 1, 1940, p. 3–24.

⁵ Bevir M., *The Logic of the History of Ideas*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999. Taip pat dėmesio verti straipsniai: Teggart F. J., „A Problem in the History of Ideas“, *Journal of the History of Ideas* 1, 1940, p. 494–503; Grafton A., „The History of Ideas: Precept and Practice“, *Journal of the History of Ideas* 67, 2006, p. 1–33. Taip pat idėjos istorijos kaip dalyko galimybes atskleidžia žodynai *Dictionary of the History of Ideas* ir *New dictionary of the History of Ideas*.

jokiu būdu negali būti siejama išimtinai su politinių idėjų analize, o įtraukia daugybę dalykų – literatūrą, filosofijos istoriją, lyčių kultūros studijas ir kitus.

Šiuo metu bene geriausiai A. Lovejoy'jaus idėjas reprezentuoja, kritiškai vertina ir praplečia praktiniuose tyrimuose *University of London* profesorius Quentinus Skinneris. Jis 1969 m. parašytame straipsnyje „*Meaning and Understanding in the History of Ideas*“⁶ ne tik kritiškai vertina „deterministinius“ teksto interpretavimus, taręs, kad tekstą nulemia religiniai, politiniai ar ekonominiai veiksniai, bet ir atmeta teksto „antlaikiškos“ autonomijos galimybę, t. y. prielaidą, kad filosofinių tekstų atsiradimas yra nepriklausomas nuo aplinkos ir kalba apie amžinąsias, nekintančias tiesas. Pažymėtina, kad šis tuomet gana daug diskusijų sukėlęs straipsnis taip pat gana kritiškai atsiliepė apie A. Lovejoy'jaus tipo II – teigė, kad yra klaidinga kalbėti apie belaikiškas ir nekintančias „elementariąsias idėjas“ (angl. *unit-ideas*)⁷.

Daugiadalykis II pobūdis ir kritinis vertinimas neleidžia jos apibūdinti kaip visiškai savarankiškos ir vientisos programos. Jau A. Lovejoy'jaus II projekte ji buvo suvokiama ne kaip atskira, o kaip vienijanti, daugialypė programa, galinti apimti istoriją, sociologiją, filologiją ir kitus dalykus. Vengiant jos autonomiškumo ir santykio su kitais dalykais klausimo, ją pradėta sieti tiek su intelektualine istorija, tiek su politinės filosofijos istorija, tiek su Kembridžo istorijos mokykla. Galbūt būtent tai lėmė, kad, pavyzdžiui, Q. Skinneris prisistato kaip istorikas, nors ir yra linkęs pabrėžti savo paties taikomo metodo skirtumus nuo kitų istorikų⁸ taikomų metodų, o analizės objektais dažniausiai renkasi „ankstyvosios modernybės“ politinės filosofijos

⁶ Skinner Q., „Meaning and Understanding in the History of Ideas“, *History and Theory* 8 (1), 1969, p. 3–53.

⁷ Ten pat, p. 35.

⁸ *Skinner'o Encountering the Past*, <http://www.jyu.fi/yhtfil/redescriptions/Yearbook%202002/Skinner_Interview_2002.pdf>, žiūrėta 2009 02 13. Taip pat interviu su Q. Skinneriu, <http://www.alanmacfarlane.com/DO/filmshow/skinner1_fast.htm>, 2009 02 13.

veikalus, ypatingą dėmesį teikdamas politinių idėjų (laisvė, valstybė ir kt.) analizei⁹.

Nepaisant santykinio II neapibrėžtumo kitų dalykų atžvilgiu, galima gana aiškiai nustatyti svarbiausias jos prielaidas ir klausimus. Pagrindinė prielaida, kuri yra bendra pristatomoms politinių fenomenų humanitarinėms interpretacijoms, yra tai, kad idėjos reikšmė negali būti suprantama kaip vienintelė ir nekintanti. A. Lovejoy'jus savo tyrimuose kviečia atmesti iliuziją, kad šiuo metu vartojamos sąvokos išreiškia tas pačias idėjas kaip anksčiau ir mano, kad „patirtis yra laikina“¹⁰. Šią tezę reikėtų suprasti ne tik antropologiškai, žmogaus įgyjama patirtis gali keisti supratimą apie pasaulį, bet ir istoriškai – žmogaus patyrimas įvairiais istoriniais laikotarpiais iš esmės skyrėsi ir net tos pačios sąvokos galėjo išreikšti skirtingus kasdienybės fenomenus. L. Straussas savo straipsnyje, skirtame „*Journal of the History of Ideas*“, tai suformulavo taip: „kas kažkada buvo eksplacitiškos ir aištingai aptarimos idėjos, nors nebūtinai aiškios, dabar tapo neapibrėžtomis implikacijomis ir prietarais. Taigi, jei norime suprasti politines idėjas, kurias perėmėme, turime aktualinti jų implikacijas, kurios buvo eksplikuotos praeityje, ir tai gali padaryti tik idėjų istorija.“¹¹ Q. Skinneris tokią mintį net paaštrina teigdamas, kad į praeitį būtina žvelgti kaip į užsienio valstybę ir bandyti suprasti

⁹ Skinner Q., „The State of Language and Political Change“, Terence Ball (ed.), *Political Innovation and Conceptual Change*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989, p. 6–24; 90–132; Skinner Q., *Visions of Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002; Skinner Q., *What is state? The question that will not go away*, <<http://sms.cam.ac.uk/media/508596?format=mov&quality=high>>, 2009 03 20; Skinner Q., *Three kinds of liberty*, <<http://www.berlinpicturecompany.com/ctv/history/skinner.html>>, 2009 03 20 ir <<http://www.philosophyblog.com.au/quentin-skinner-on-concepts-of-liberty/>> 2009 10 19. Pažymėtina, kad tradicinė su A. Lovejoy'jumi sieta „idėjų istorijos“ mokykla ypač daug dėmesio teikė pirmiausia literatūros kūriniais.

¹⁰ Lovejoy A., „Temporalistic Realism“, *Contemporary American Philosophy: Personal Statements*, New York: Macmilan, 1930, p. 87 cituota iš Mandelbaum M., „Arthur O. Lovejoy and the Theory of Historiography“, *Journal of History of Ideas* 9, 1948, p. 412.

¹¹ Strauss L., „Political Philosophy and History“, *Journal of History of Ideas* 10, 1949, p. 47.

praeities autorių požiūrius ir idėjas lyg jie neturėtų nieko bendra su tiriančiojo pasauliu¹². Taigi politinės minties ir teorijos tyrinėjimai galimi tik nuodugnai suvokiant ir suprantant autoriaus gyvenamąjį pasaulį: jis gali reaguoti į kitokius iššūkius, spręsti kitokias problemas, pabrėžti kitus dalykus, naudoti kitokius įrodymus nei mes linę manyti ar naudotume atsižvelgdami į dabartinės politinio mąstymo paradigmas. Kitaip sakant, idėjų istorikui ypač svarbus yra idėjos kontekstas – ne tik tekstas, kuriame ji įgyja reikšmes, bet ir istorinis politinis pasaulis, kurį ji aiškina, bei socialinis pasaulis ar akademinė aplinka, kurioje vyksta diskusija.

Taip suvokiant idėjos vietą politiškumo formavimo procese svarbiausiu analitiniu idėjų istoriko tikslu tampa atkurti tikrąjį idėjos ar teksto tapatumą – suprasti idėjos prigimtį, panaudojimą, vidinę logiką ir psichologinį poveikį¹³. Taigi II gali būti vertinama kaip deskriptyvi pažintinė programa, artima „tradicinei“ istorijai, bet besitelkianti išimtinai į kalbines praktikas. Politikos mokslams, pirmiausia politinei teorijai, kur kas svarbesnės yra praktinės tokio tyrimo implikacijos – taip formuojamas kritiškesnis požiūris į vartojamas sąvokas, jų galimybes aiškinti buvusią, iš dalies ir esamą tikrovę, ir atsiranda galimybė parodyti tikrąją ištaros / minties vietą bei reikšmę politiniuose ginčiuose. Pavyzdžiui, prieš sakant normatyvinius teiginius apie demokratijos principų pažeidimus tarpukario Lietuvoje, būtina aiškiai suvokti, kas tuomet buvo suprantama kaip demokratija ir ar jos normų nepaisymas buvo laikomas nusižengimu.

Tyrimo tikslų galima siekti pasitelkiant kelias strategijas: A. Lovejoy'jaus siūlytą „makrotyrimą“ ir šiuo metu populiariesnius „mikrotyrinėjimus“. Pirmuoju atveju idėjas siekiama išskaidyti į sudedamuosius elementus, vadinamuosius „*unit-ideas*“, elementariąsias idėjas, mažiausias prasmines ir nekintančias idėjos dalis. Jie nuolat

¹² Skinner Q., *On Encountering the Past*, p. 56. Paradoksalu tai, kad, nepaisant šio praeities vertinimo panašumo, pats Q. Skinneris gana skeptiškai žiūrėjo į tai, kaip politinę mintį supranta ir tiria L. Straussas ir jo mokiniai.

¹³ Lovejoy, 1940, p. 4.

(at)kartojami ir yra išliekantys, tačiau jų panaudojimas ir pritaikymas, santykis su kitais elementais skiriasi. A. Lovejoy'jaus siūloma II programa siekia paaiškinti šių paprasčiausių sąvokų reikšminius pokyčius – turinį, kuris yra įgyjamas skirtingose filosofinėse sistemose. Taigi tai yra savotiška „filosofinė semantika – šventų žodžių tyrimas išsiklausant į skirtingas jų reikšmes, siekiant suprasti, kaip tai veikė doktrina“¹⁴.

Antroju atveju dėmesys kreipiamas ne į diachronišką aiškinimą, lyginant idėją keliuose istoriniuose laikotarpiuose, o į idėjos sinchroniką – ką ji reiškė, kaip ir kodėl įgavo vieną ar kitą reikšmę, lėmė tam tikrą reakciją konkrečiu istoriniu momentu¹⁵. Tai savotiškas istoriškai vykusios diskusijos, kurioje dalyvavo įvairūs autoriai – filosofai, rašytojai, politikai ir kt. – dėl vienos ar kitos politinės problemos (pvz., kokios yra monarcho galios), atkūrimas¹⁶. Šiuo atveju atmetamas A. Lovejoy'jaus įsitikinimas dėl galimybių tirti „elementariausias idėjas“, pirmiausia pabrėžiant, kad net viename istoriniame etape joms gali būti suteikiamos skirtingos prasmės, o pats elementariųjų idėjų autonomiškumo ir nekintamumo statusas yra abejotinas¹⁷. Pasak Q. Skinnerio, tiriama ne apibendrinta idėjos istorija griežta šio žodžio prasme, bet žodžių vartojimo argumentuose istorija¹⁸ – su konkrečiu istoriniu subjektu sietos idėjos reikšmės ir panaudojimo

¹⁴ Lovejoy, 1970, p. 14

¹⁵ Diachroniškos ir sinchroniškos kalbos analizės lygmenys idėjų ir konceptualiojoje istorijoje perimti iš Ferdinando de Saussure'o ir apibrėžiami taip: „diachroniškas kalbos apibūdinimas nustato istorinę kalbos plėtotę ir išryškina pokyčius skirtingais laikotarpiais: taigi „diachroniškas“ [aiškinimas] yra tapatus „istoriniam“. Sinchroniškas kalbos aprašymas yra neistorinis: jis nustato kalbos pobūdį tam tikru konkrečiu laiko momentu.“ Cituota iš Richter M., *The History of Conceptual and Social Concepts*, Oxford: Oxford University Press, 1995, p. 45.

¹⁶ Intencionalumo argumentą plėtoja M. Beviras, *Logic of History of Ideas*, ir Q. Skinneris, *Vision of Politics*.

¹⁷ Mazze J. A., „Some Interpretations of the History of Ideas“, Kelly D. R. (ed.), *The History of Ideas: Canon and Variations*, New York: University of Rochester Press, 1994.

¹⁸ „Intellectual History, Liberty and Republicanism: An Interview with Quentin Skinner“, *Contributions to the History of Concepts* No. 3, 2007, p. 115.

tiksčiai – kaip ji padėjo autoriui pasakyti tai, ką jis norėjo pasakyti konkrečioje situacijoje.

Vis dėlto kad ir kokia idėjos analizės strategija, *makro-* ar *mikro-*, būtų pasirinkta, abiem šiais atvejais sprendžiamos tos pačios užduotys: a) tiriamas kontekstas, kuriame idėja tapo priimtina; b) analizuojami kontekstai, į kuriuos idėja vėliau pateko; c) nagrinėjama, kaip tai paveikė skirtingus kontekstus, pirmiausia retoriniu lygmeniu¹⁹; t. y. tiriama idėjos kilmė, kitimas, plėtra, santykis su kitomis idėjomis, kaip ji buvo susijusi su vaizduote, emocijomis, elgsena tų subjektų, kurie jas turėjo.

Reikėtų pažymėti, kad antroji tyrimo strategija ypač telkia dėmesį į autoriaus biografinę situaciją ir daro kelias esmines prielaidas. Pirmiausia, pasisakantysis yra racionalus – sąmoningai naudoja vieną ar kitą idėją, kurios sudaro prasmingą tekstą. Taip pat autorius yra intencionalus, t. y. savo pasisakymu siekia vieno ar kito tikslo. Galiausiai svarbi jo socialinė situacija ir autonominis sprendimas: viena vertus, jis yra susijęs su kontekstu – priverstas naudotis esamu žodynu, dalyvauti istoriškai susiformavusiame ir visuomeniškai aktualiame dialoge, yra veikiamas tų pačių politinių įvykių ar mokslo naujovių; kita vertus, tuo pat metu jis yra savarankiškas ir valingas – gali suteikti naujų prasmų, vartoti naujas metaforas, kelti naujus svarbius klausimus, kurie geriau atitiktų jo gyvenamąjį pasaulį ar leistų išspręsti teorinį prieštaravimą²⁰. Kiek paradoksaliai sekama Leo Strausso, vieno labiausiai Q. Skinnerio kritikuoto autoriaus, padiktuota programa – atkurti tik tai, kas turėta mintyje sakant kažką, bet nesistengti suprasti sakančiojo geriau už jį patį²¹.

¹⁹ Pearce R. H., „A Note on Method in the History of Ideas“, *Journal of the History of Ideas* 9, 1948, p. 372–373.

²⁰ Plačiau apie tai M. Bevir, „The Logic of the History of Ideas“, dalys „On Meaning“ ir „On Believe“.

²¹ Strauss, p. 47. Pabrėžtina, kad šis principas taip pat padeda idėjų istorija atskirti nuo M. Foucault taikytos žinojimo archeologijos programos. Pastarojoje ne tik teigiama, kad galima identifikuoti išorinį galios „tinklą“ (diskursą), kuris verčia autorių kalbėti tam tikru būdu, bet ir iš esmės atmetama subjekto savarankiškos, sąmoningos ištaros

Siekiant pailustruoti tipišką „anglofonišką“ politiškumo idėjų tyrimą galima remtis Stepheno R. Graubo daroma demokratijos idėjos analize knygoje „*Dictionary of the History of Ideas*“²². Jis, laikydamasis A. Lovejoy’jaus tradicijos, pradeda nuo demokratijos sąvokos atsiradimo antikoje, pabrėždamas jos natūralumą miestų-valstybių pasaulyje, kuriame buvo daug skirtingų sprendimų priėmimo ir valdymo formų. Demokratija buvo tik viena iš galimų, bet pati savaime ne geriausia valdymo forma. Darant tokias išvadas remiamasi bene žinomiausiais klasikiniais filosofais – Platonu ir Aristotelium – bei, siekiant parodyti koncepcijų kasdieniškumą, istorikais – Herodotu ir Tukididu. Toliau demokratijos sąvokos ar jos turinio (savotiškų pavienių demokratijos idėjos elementų) interpretacijų ieškoma kituose istoriniuose laikotarpiuose remiantis visa plejada žinomų politinių autorių (nuo Cicerono iki S. Lipseto) ar selektyviai parinktų „judėjimų“ (pvz., stoikai ir Anglijos digeriai) ir siejant juos (tiesa, ne visada pakankamai pagrįstai remiantis tik chronologine tąsa) su a) ankstesniais autoriais (rodoma, kas buvo perimta iš buvusiųjų) ir b) nauja politine ir socialine tikrove (rodoma, kaip ir kodėl buvo keičiama, papildoma ar ginčijama demokratijos idėja). Pabrėžtina, kad pats demokratiškumas dažnai skaidomas į dabar turimus supratimus apie demokratijos prigimtį, t. y. identifikuojant principus, *unit-ideas*, kurie buvo pabrėžiami ir išryškėjo skirtingais momentais, pavyzdžiui, Montesquieu, siekiant pagerinti Prancūzijos valdymą, rūpėjo valdžių atskyrimas remiantis Anglijos modeliu, o JAV švietėjai, no-

galimybė. Kita vertus, „žinojimo archeologijos“ ir „idėjų istorijos“ skirtį yra pabrėžęs ir pats M. Foucault. Jis nurodė kelis svarbiausius skirtumus: a) archeologija tiria ne sąvokas, o diskursą, taisykles, kurias jas formuoja; b) archeologija nesiekia užčiuopti pokyčio, bet siekia atskleisti diskurso specifiškumą; c) archeologijai rūpi ne ištara, o taisyklės, pagal kurias ištara funkcionuoja; d) archeologija nesiekia parodyti, ką ištara norėjo pasakyti subjektas, ką jis manė, ko norėjo, troško; jai rūpi pats diskursas kaip objektas (Foucault M., *The Archaeology of Knowledge*, New York: Pantheon Books, 1972, p. 138–140).

²² *Dictionary of the History of Ideas*, < [http://xtf.lib.virginia.edu/xtf/view?docId=DicHist/uvaBook/tei/DicHist1.xml;chunk.id=dv1-78;toc.depth=1;toc.id=dv1-78;brand=default;query=dictionary of history of ideas#1](http://xtf.lib.virginia.edu/xtf/view?docId=DicHist/uvaBook/tei/DicHist1.xml;chunk.id=dv1-78;toc.depth=1;toc.id=dv1-78;brand=default;query=dictionary%20of%20history%20of%20ideas#1)>, 2009 10 20.

rėdami atsiriboti nuo anglų kolonialistų, akcentavo kitą demokratiškumo principą – kiekvieno piliečio įsitraukimą į valdymą, savivaldos svarbą. Tokia tyrimo strategija orientuota į dabartinės demokratijos sampratos formavimosi procesą, parodant jo sudėtingumą ir galimą daugiaprasmiškumą, todėl nenuostabu, kad pabaigoje vietoj konkrečių išvadų tiesiog pabrėžiamas sąvokos sudėtingumas ir netiesiogiai klausiama, kuris iš demokratijos elementų gali būti svarbiausias šiuo metu²³. Taigi II siekia parodyti idėjos turinį, galimą jų prasmių pluoštą, nemėgindama pagrįsti ar paneigti demokratijos prasmingumo.

Tokia trumpa II kaip praktikos apžvalga leidžia mums identifikuoti kelis svarbiausius jos principus. Pirmiausia II dėmesio akiratyje yra pati idėja kaip tikrovės pajautimą išreiškianti priemonė. Pati idėja, ją reprezentuojantis žodis ar teiginys čia yra suprantamai Wittgensteino būdu – kaip veiksmas, t. y. retorika yra sudedamoji veiksmo (taigi ir politinio gyvenimo) dalis²⁴. Adekvatus ištaros supratimas reikalauja nuodugnai aprašyti jos biografinį kontekstą – nustatyti atsiradimo priežastį, adaptaciją ir daromą įtaką, kuri pirmiausia pasireiškia kaip tolesnis dialogas,. Būtent taip suprantama II ne tik padeda geriau atskleisti praeitį, bet ir leidžia atkerėti dabartį – atsisakyti nepagrįstų nuorodų ir manipuliacijų istorija, nes atsisakoma panašius politinius veiksmus ar ištaras vertinti kaip tapačius. Kitaip sakant, pagrindinis II tikslas yra užkirsti kelią anachronistiškiems šiuolaikinių sąvokų „perkėlimams“ aiškinant praeitį bei istorinių subjektų veiksmus

²³ Reikia pripažinti, kad tokią tyrimo strategiją labai įtariai vertintų Cambridge'o mokykla. Pirmiausia dėl to, kad, cituojant Q. Skinnerį, neįmanoma parašyti idėjų istorijos ir daugiausia, ką galima padaryti, tai pristatyti žodžio istoriją. Paradoksalu, bet galima aptikti Q. Skinnerio analizių, pavyzdžiui, sąvokų „valstybės“ ir „laisvės“, kurios gana stipriai primena klasikinių idėjų istorikų daromą analizę. Kad ir kaip būtų, Cambridge'o mokykloje akivaizdūs keli esminiai skirtumai: remiamasi išimtinai politiniais tektais ir labiau telkiamasi į vieną politinę kalbą, pavyzdžiui, Angliją. Tai daroma ne tik norint pagilinti pačią analizę, bet ir siekiant parodyti terminų vartojimus, jų aiškinimus kaip diskusiją, nuolatinį ginčijimąsi susijusioje intelektualinėje erdvėje dėl sąvokų ir argumento turinio. Pasak Q. Skinnerio, tai veikiau yra koncepcijos genealogija – tam tikras šakojimasis ir diversifikacija.

²⁴ Palonen K., *Quentin Skinner: History, Politics, Rhetorics*, Cambridge: Polity, 2003, p. 3–6.

ir ištaras susieti su turėtais tikslais ir vykusiais debatais²⁵. Taip pat galima įvardyti tokios prieigos svarbą politikos mokslams ir politikos teorijos programoms. Turbūt svarbiausia yra tai, kad atsisakoma istorinio parapiškumo ir anachronizmų vertinant praeities mąstytojus – analizės objektu pasirinkdami turėtus politinius tikslus ir keltus klausimus, galime geriau suprasti praeities politinę erdvę ir spręstas problemas. Politinės minties tyrinėjimai čia pirmiausia turėtų būti ne šiuo metu turimų idėjų pritaikymas ir susiejimas su buvusiomis ar buvusių idėjų vertinimas remiantis dabartinėmis nuostatomis, o autentiškos minties rekonstrukcija, parodant jos unikalias funkcijas ir reikšmes.

1.2. Sąvokų istorija ir koncepcijų istorinės funkcijos

Antroji reikšminga politiškumui suprasti tyrimų programa yra sąvokų istorija (SI). Jos pradininku laikomas vokiečių istorikas ir filosofas Reinhartas Koselleckas. Kaip bene išsamiausia šios tyrimo srities praktinį pavyzdį galima paminėti septynių tomų veikalą „*Geschichtliche Grundbegriffe*“, teorinius ir metodologinius jos principus puikiai atskleidžia Melvino Richterio straipsnių rinkinys „*The History of Political and Social Concepts*“²⁶. Šiuo metu SI žodynu, metodologine programa ir išvalgomis gana aktyviai naudojasi Suomijos, Ispanijos ir Olandijos mokslininkai.

Į šios mokyklos atsiradimą galima žvelgti iš kelių perspektyvų. Vienas vertus, ji neatsiejama nuo asmeninio R. Kosellecko akademinio patyrimo: jo tyrimo programai daugiausia įtakos turėjo tiesioginis

²⁵ Pavyzdžiui, Kalantos susideginimo aktas gali būti traktuojamas kaip herojiškas, tačiau ką jis iš tiesų reiškė – pasipriešinimą totalitariniam režimui (tokiu atveju galima tikėtis, kad tokios akcijos gali tapti vos ne kasdienybe totalizuojančiame pasaulyje), pasipriešinimą žmogaus teisių pažeidimams (tokiu atveju galima išžvelgti tam tikrą radikalią liberalios ideologijos percepciją komunistinėje tikrovėje), priminimą apie Lietuvos pavergimą (tokiu atveju galima kalbėti apie nepriklausomybės reminiscenciją) ir pan.

²⁶ Richter M., ed., *The History of Political and Social Concepts*, Oxford: Oxford University Press, 1995.

bendravimas su Edmundu Husserliu – pastarasis kuris paskatino jį į sąvokas žiūrėti kaip į kintančius fenomenus, ir Carlos Schmittas, kuris padarė įtaką R. Kosellecko problemos ir klausimų kėlimo būdai²⁷. Jei prisiminsime, kad tuo metu Vokietijoje taip pat pradėta bandyti į tekstus ir kalbą žiūrėti kaip į savarankiškus tyrimo objektus (pvz., R. Kosellecko studijų kolega kurį laiką buvo garsus filosofas Hansas Georgas Gadameris), darosi aiškesnis R. Kosellecko pasirinkimas politinės istorijos studijoms suteikti papildomą dimensiją. Kita vertus, į SI galima žiūrėti kaip į programą, kuri iškilo gana specifinėje vokiškojoje filosofijos ir istorijos tradicijoje. Kitaip nei anglosaksiškoji, „liberali“, į individą orientuota idėjų tyrimo istorija, vokiečių autoriai kur kas daugiau dėmesio kreipė į bendrai patiriamus politinius, socialinius ir kultūrinius pokyčius, savotišką „laiko dvasią“, kuri save įgyvendina visuomenėje. SI galima laikyti šios tradicijos tąsa, tačiau reikia pabrėžti, kad tradicija buvo kiek transformuota – išryškintas ir kontekstualizuotas analitinis-kalbinis pokyčių elementas²⁸.

Iš pirmo žvilgsnio SI yra labai panaši į idėjų istoriją. Abi šios mokyklos pabrėžia kalbos, ištarnos, kaip pagrindinio tyrimo objekto, reikšmę. Pasak R. Kosellecko:

Individualūs veiksmai priklauso nuo kalbos vartojimo [...]. Joks socialinis veiksmas, jokia politinė sutartis, joks ekonominis susitarimas yra neįmanomas be sutarimo, planuojamų diskusijų, viešų ginčų ar slaptų derybų [...]. Bet kuri istorija yra priklausoma nuo kalbinio veiksmo.²⁹

Nors tyrimo objektas apibrėžiamas kiek kitaip, vietoj elementarių idėjų tiriamos „pagrindinės sąvokos“ (vok. *Grundbegriffe*), dėmesys žodynui ir žodžių vartojimui šias mokyklas labai suartina. Tai lemia, kad pagrindiniai SI keliami klausimai yra beveik tapatūs idė-

²⁷ Plačiau apie R. Kosellecko intelektualinę biografiją: Koselleck R., *Futures past: on the Semantics of Historical Time*, Bielefeld: Mitt Press, 1985, p. i–xiii.

²⁸ Richter M., „Begriffsgeschichte and History of Ideas“, *Journal of History of Ideas* 48 (2), 1987, p. 248.

²⁹ Koselleck R., *The Practise of Conceptual History*, Stanford: Stanford University Press, 2002, p. 24.

jų istorijai: ar sąvokos vartojamos vienodai? Kokiuose kontekstuose jos atsiranda? Kas jas vartoja, kokiais tikslais ir į ką orientuotas? Kaip ilgai sąvokos vartojamos? Su kuriais terminais jos sutampa ir konverguoja?³⁰

SI, kaip ir idėjų istorijoje, ištara traktuojama kaip veiksmas, kuris ne tik praplečia istorijos studijas, bet ir leidžia geriau suprasti tikrąją politinių veiksmų reikšmę bei parodyti elgsenos priežastis. SI ypatinga reikšmė taip pat suteikiama socialinei tradicijai ir kontekstui nustatant pasakymų pokyčius, t. y. neatmetama, kad sąvokos yra socialiai determinuotos ir individualiai vartojamos – nauja koncepcija gali būti susijusi su individualia patirtimi ir turimu žodynu, bet ji niekada negali būti per nauja, neturėti aiškios prasmės ištarą paskatinusiame lingvistiniame kontekste³¹.

Vis dėlto kur kas svarbiau yra išryškinti esminius idėjų istorijos ir SI programų skirtumus. Pirmas svarbus skirtumas gali būti išvelgiamas kalbos ir socialumo santykiyje. Idėjų istorijoje svarbiausia teisingai suprasti ištarą, ir tam padeda nuodugnus individualios biografijos ar istorijos tyrinėjimas, o SI ištara tėra sudedamoji socialinio proceso dalis, dar vienas geresnio istorinės transformacijos supratimo dėmuo; pirmųjų svarbiausias tyrinėjimo objektas ir problema yra kalba, antrųjų – socialiniai pokyčiai. Kitaip sakant, idėjų istorikui pirmiausia rūpi retorika – kaip diskutuojama, kaip šios diskusijos verčia keisti savo ištaros turinį, o sąvokų istorikui – pasakymo vieta istoriniame socialinės transformacijos procese³². Nors ir pripažįstama, kad kalba yra logiškai pirmesnė (pirma pasakai, paskui veiki arba kalba ir yra veiksmas), tačiau čia pat pabrėžiama, kad šie du istoriniai modusai sąlygoja vienas kitą – kalba veiksmą įprasmina ir *vice versa*. Tai gi idėjų istorijoje dėmesio koncentravimą į teksto prasmę SI keičia

³⁰ Koselleck, 1985, p. xii

³¹ Koselleck, 2002, p. 31.

³² R. Kosellecko plėtojo laikinės perspektyvos (angl. *temporal perspective*) ir Q. Skinnerio reprezentuojamos retorinės perspektyvos skirtį plėtoja K. Palonen, *Rhetorical and Temporal Perspective on Conceptual Change*, <<http://www.jyu.fi/yhtfil/re-descriptions/Yearbook%201999/Skinner%20Q%201999.pdf>>, 2009 03 04.

ištarnos santykio su vykstančiais socialiniais ir politiniais pokyčiais analizė.

Antru svarbiu skirtumu gali būti įvardyta tai, kad SI kaip tekstas kur kas svarbesnis ne tik laikas, bet ir erdvė. Kitaip sakant, koncepcija ne tik sulaikinta, turi skirtingas reikšmes tik tam tikrame istoriniame kontekste, bet ir įerdvinta, gali įgyti skirtingas reikšmes skirtingose (sub)kultūrose ar nacionalinėse valstybėse. Taigi SI kalba ne tik apie „istorinę semantiką“, žodžių reikšmės kitimą istorijoje, bet ir apie „kultūrinę semantiką“, žodžių reikšmės neatitikimą skirtingose valstybėse ar skirtinguose visuomenės sluoksniuose, t. y. skirtingos tautos, kultūros, valstybės formuodamos savo nacionalines švietimo sistemas, laikydamosi savo specifinės intelektualinės tradicijos, naudodamosi turimais „žodyno ištekliais“ ir kalbos struktūra, kuria (arba gali kurti) iš esmės skirtingas koncepcijas, skirtingus pasaulius³³. Šiam santykiui išryškinti galėtų būti pasiūlyta „anglosaksiškojo“ globalizmo, kaip bandymo į vieną visumą susieti visus autorius, kad ir kokia būtų jų geografinė kilmė, ir „vokiško“ regionalizmo, kaip bandymo išvelgti reikšmingus regioninius skirtumus panašiuose procesuose, metaforos.

Trečias esminis skirtumas – sąvokų kitimo prielaidos. Idėjų istorikas, laikydamasis intelektualinės istorijos tradicijos, pirmiausia telkiasi į savo paties tikslus ir biografinę situaciją. Kitaip sakant, idėjų istorija, remdamasi „individualistine“ intelektualinės istorijos tradicija, savo analizės objektu dažniausiai pasirenka konkrečius autorius ir jų tarpusavio sąveiką bei vietą istoriniame kontekste³⁴. SI individualūs autoriai geriausiu atveju atlieka visuomenėje sklindančių idėjų apibendrinimo ir kritinės refleksijos funkcijas, tačiau esminiai socialiniai pokyčiai yra bendri visiems, taigi sąvokinis pokytis yra visuomeninis procesas. Čia kur kas didesnė reikšmė teikiama „epochos dvasiai“ ar „mentaliteto istorijai“ – tam tikrai bendrai kultūri-

³³ „Conceptual History, Memory, and Identity: an Interview with Reinhard Koselleck“, *Contributions to History of Concepts* 2 (1), 2006, p. 111.

³⁴ Richter, p. 125–126.

nei, politinei, socialinei praktikai ir jos pokyčiams. Faktiškai bet kuris patiriamas istorinis pokytis lemia žmonių santykio su kasdienybe peržiūrą ir elgsenos pasikeitimą, o tai pirmiausia atsispindi kalbinėse praktikose, kuriant naujas sąvokas ar naujai apibrėžiant senas. Svarbiausiu ir bene esminiu tokios transformacijos tašku yra laikoma modernizacija, ar, R. Kosellecko terminais, „pereinamasis laikotarpis“ (vok. *Sattelzeit*)³⁵. Taigi esminiu SI tikslu tampa tirti buvusio pasaulio semantinį susiskaidymą ir naujojo atsiradimą, pabrėžiant šio proceso istorinę-konceptualiąją dimensiją³⁶. Kitaip tariant, SI žodyno pokytis – tai platesnio visuomeninio pokyčio elementas; idėjų istorikui pirmiausia rūpi pačios idėjos, o socialinis pasaulis geriausiu atveju tėra tik dar vienas kontekstas aiškinant semantinio pokyčio pragmatiką.

Šie skirtumai diktuoja kiek kitokią tyrimo strategiją, kuri dažnai taikoma SI. Pirmiausia tiriama, kaip sąvoka atsirado, išpopuliarėjo, apibūdinami „kalbiniai laukai“, kuriame ji buvo vartojama. Svarbiausia čia tampa: a) ne pateikti kuo nuodugnesnę galimų autoriaus tikslų ir pragmatinių pasirinkimų analizę, bet padaryti kuo platesnę sąvokų istorijos apžvalgą – įtraukti laiko dimensiją; b) sukonstruoti tam tikrus semantinius modelius nustatant dabartinio vartojimo specifiką – aptikti esminius pokyčius ir vartojimo skirtumus; c) identifikuoti problemas, kylančias vartojant tradicinę ir modernią koncepciją, parodyti galimą įtampą bandant apibrėžti naują socialinę tvarką ir reaguojant į ją. Kitaip sakant, pagrindinis dėmesys teikiamas ne sinchroninei, o diachroninei sąvokų analizei – sąvokos vartojimo būdų palyginimui. Pabrėžtina, kad akcentuojant veiksmo ir veikimo svarbą pati SI tampa kur kas labiau politiškai angažuota – būtent istoriškai kintant politinėms sąvokoms formuojamos socialiai reikšmingos praktikos ir transformuojamas gyvenamasis pasaulis.

Kitas svarbus metodologinis principas – hipotezė dėl pereinamojo laikotarpio poveikio koncepcijai. Teigiama, kad tuomet sąvokos tapo

³⁵ Pasak R. Kosellecko, šis laikotarpis Vokietijoje truko maždaug nuo 1750 iki 1850 metų.

³⁶ Koselleck, 1985, p. xi.

demokratiškos (vartojamos visuotinai), „įlaikintos“ (išreiškiančios istorinį pokytį), ideologizuotos (įgyjančios nevienodų prasmių) ir politizuotos (politinės kovos įrankiai). Nevienareikšmiškas koncepcijų vartojimas ir socialinės transformacijos taip pat nulėmė to, kas buvo patiriama, ir to, ko tikėtasi remiantis tradicija ir turimu žodynu, neatitikimą (R. Kosellecko terminais – patirties erdvės *Erfahrungsraum* ir lūkesčių akiračio *Erwartungshorizon*)³⁷. Ši prielaida iš esmės nulemia pokyčių, kurių gali būti ieškoma, formas ir kiek prieštarauja analitiškesnei idėjų istorijos programai. Galiausiai, reikšmingos įtakos turi konteksto apibrėžimas: idėjų istorikas pirmiausia ieško tekstų sąsajų, referuoja į kitus tekstus, o sąvokų istorikas žiūri ne tik į kalbines, bet ir į socialines tam tikros ištaros prielaidas. Taip naudojamų šaltinių spektras kur kas labiau išplečiamas – papildomas sociologiniais šaltiniais.

Kaip pavyzdinė „demokratijos“ koncepcijos interpretacija gali būti pateikta žodyne „*Geschichtliche Grundbegriffe*“³⁸ atlikta analizė. Kaip ir idėjų istorijoje, nagrinėti demokratijos sąvoką imamasi nuo antikinės Graikijos. Tiesa, čia daroma analizė yra gilesnė – daug dėmesio skiriama semantiniam sąvokos aiškinimui (kaip gali būti suprantama *demōs* ir *kratos*), jo santykiui su artimais žodžiais ar antonimais, siekiama parodyti kuo daugiau demokratijos termino vartojimo pavyzdžių, t. y. remiamasi garsiausiais filosofais, Platonu ir Aristotelium, taip pat Ksenofontu, Aischilu, Herodotu ir kitais. Straipsnyje ne tik parodoma, kas yra demokratija, kas sudaro jos esmę, bet ir norima atskleisti kuo platesnį jos galimo vartojimo lauką – su kokiais žodžiais ji siejama, kas yra jos antonimai ir pan. Toliau vėlgi konstruojamas chronologinis sąvokos transformacijos pasakojimas, tačiau čia kur kas mažiau dėmesio teikiama tariamai intelektualų diskusijai, nors ir telkiamasi daugiausia į vokiečių mąstytojus – SI rūpi pristatyti du dalykus: skirtingas

³⁷ „In Honor of Reinhard Koselleck“, *Contributions to History of Concepts* 2 (1), 2006, p. 5.

³⁸ *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland I*, Stuttgart: Klett-Cotta, 1994, S. 821–899.

demokratijos sąvokos vartojimo galimybes skirtingose socialinėse ar „intelektualinėse grupėse“ (krikščioniškoji, protestantiškoji, socialistinė mintis ir kt.) bei teorinėse sistemose (G. Hegelis, I. Kantas ir kt.) ir parodyti, kad dabartinė demokratijos samprata nebegali būti siejama vien su režimo pobūdžiu, o gali apimti ir valdymo būdą, ir normatyvinį principą, kaip turėtų veikti sistema, ir socialinės organizacijos formą. Maža to, semantinis demokratijos sąvokos vartojimo laukas iš esmės pasikeičia, t. y. ji nebėra vien režimo forma, o veikia nuostata, kuri gali būti taikoma visose gyvenimo srityse.

Apibendrinant galima teigti, kad nors SI kelia panašius tikslus kaip idėjų istorija – pamatyti tikruosius ištarų ar veiksmų motyvus; interpretuoti istoriją iš naujos perspektyvos, ne kaip mokslininko normatyvinių įsitikinimų vedinį, o kaip daugiareikšmį procesą, neredukuotina į vieną aiškinamąją grandinę, – kai kurios prielaidos ir taikoma tyrimo programa gerokai skiriasi. Turbūt svarbiausias skirtumas yra sąvokų kitimo ir jų įtakos skatinant politinius veiksmus pabrėžimas SI: kasdienybės pokyčiai verčia keisti savo žodyną, o kalbinės naujovės gali lemti naujos elgsenos principus ir būdus. Būtent tai leidžia jai tapti ne paprasta lingvistine istorija, o tirti laiko patirties lingvistinį organizavimą „praeities dabartyje“. Toks požiūris ne tik leidžia adekvačiau vertinti skirtingus politinius žodynus (nustatyti sąvokų kilmę ir raidą), bet ir pateikia papildomą dimensiją socialinėms bei politinėms transformacijoms lyginti istorinėje perspektyvoje. Kitaip nei idėjų istorijoje, tai daroma pirmiausia ne siekiant parodyti idėjos struktūrą (-as), ją sudarančius elementus, bet norint parodyti sąvokos reikšmės pokytį ir jo santykį su socialinėmis transformacijomis.

1.3. Politiškumo istorija ir amžinieji politiniai ginčai

Palyginti su jau aptartomis mokyklomis, *Collège de France* nario Pierre Rosanvallon'o propaguojama politiškumo istorijos (PI) programa yra nauja. Kita vertus, nors P. Rosanvallon'o tyrimo metodika nėra

pakankamai nuodugni ir išplėtota, nesunku pastebėti, kad jo sprendžiami klausimai ir žiūros kampas yra gana artimi jau pristatytoms mokykloms. Pats P. Rosanvallonas apibūdina PI programą kaip specifiską ir išskirtinę, aiškiai matyti glaudžios jos sąsajos su jau aptartomis sąvokų ir idėjų istorijomis. Tai parodo kad ir toks teiginys, kurį būtų galima priskirti bet kurios mokyklos atstovui:

[Politiškumo istorija siekia] suprasti sąlygas, kurioms esant *kuriamos ir transformuojamos kategorijos, pagrindžiančios veiksmus*, analizuoti, kaip iškeliami klausimai ir kaip jie veikia socialinę tvarką, nurodyti [problemos sprendimo] galimybių lauką, įvardyti opoziciją ir galimus sunkumus.³⁹

Akivaizdu, kad P. Rosanvallonui, kaip ir idėjų arba sąvokų istorikui, tekstas yra būdas suprasti praėjusius laikus, atskleisti tuomet aktualių svarstymų esmę. Tiesa, jo teorijoje šis teiginys veda kiek radikalesnių išvadų link – kalba taip stipriai veikia socialinę sanklodą, kad „mūsų žodžiai pasidaro atskirti nuo tikrovės ir [...] kalbos neatitikimas lemia statistikos bereikšmiškumą bei politinių sprendimų vėlavimą“⁴⁰. Kitaip sakant, kalba ne tik yra pragmatiškas apsisprendimas dėl jos vartojimo ar naujoviškų strategijų taikymo kaip idėjų istorijoje ar parodo socialinio kitimo specifiką kaip konceptualiojoje istorijoje, bet ir gali neatitikti to laiko socialinės tikrovės, būti prieštaringa, diktuoti klaidingus politinius sprendimus, mokslinius tyrimus ir visuomeninę tvarką.

Siekdamas suprasti, kas ir kodėl sakoma, P. Rosanvallonas siūlo savo PI programą. Politiškumas jo koncepcijoje suprantamas dviem prasmėmis. Pirma, kaip sritis – vieta, kur susikerta „gyvenimai“, tai leidžia suprasti veiksmus ir diskusijas kaip bendrą kūrimą. Antra, kaip projektas – procesas, kurio metu liaudis pripažįsta save kaip bendruomenę, vadovaujasi tomis pačiomis taisyklėmis, nuolat kuria „politiją“. Abiem atvejais politiškumas reiškiasi kaip kalba, nuola-

³⁹ Rosanvallon P., *Democracy past and future*, Columbia University Press, 2007, p. 74.

⁴⁰ Ten pat, p. 38.

tiniai ginčai aktualiomis politinėmis temomis, taip apimant faktiškai visas galimas politinio gyvenimo sritis ir aspektus: galią ir įstatymus, valstybę ir tautą, lygybę ir teisingumą, tapatybę ir skirtumus, pilietybę ir pilietiškumą, taip pat politinius sprendimus, politinę konkurenciją ir institucijų veiklą⁴¹. Pats P. Rosanvallonas, siūlydamas tokių platų politiškumo apibrėžimą, mato pirmiausia simbolinę-institucinę visuomenės dimensiją – procedūras, kuriomis apibrėžiama visuomenė, kuriama specifinė politinė tapatybė; ginčai, kuriuose išryškėja svarbiausios opozicijos, taip kurdamos specifinę politinę kalbą⁴².

Ne mažiau svarbus ir specifinis istorinis šios programos dėmuo. Kaip ir idėjų istorijoje bei sąvokų istorijoje, P. Rosanvallonio dėmesio centre yra istoriniai ginčai dėl institucijų. Jis nori „atkurti praeitį, kaip ji buvo išgyvenama tuo metu [...], dar kartą patirti praeities politinę tikrovę, [...] dar kartą atrasi praeityje nežinomybės dimensiją“⁴³. P. Rosanvallonas sutinka su Q. Skinneriu, kartu ir bet kuriuo idėjų istoriku, kad būtina ginti praeities autonomiją. Jam taip pat rūpi, kaip individai ir grupės matė dabartį tada ir kaip tai lėmė jų sprendimus, veiksmus, konkrečius politinius padarinius, intencijas ir dabartinius ginčus⁴⁴. Tačiau idėjų ir sąvokų istorijai dažnai rūpi vienos ar kitos sąvokos prasminė genealogija – konkrečiu metu išsakyta idėja (idėjų istorija) ar sąvokos pokytis „iš praeities į modernybę“ (sąvokų istorija), t. y. idėjos ėjimas link konkrečios dabar žinomos idėjinės tikrovės. P. Rosanvallonui pirmiausia rūpi suprasti *dabarties* problemą, išsiaiškinti, kaip ji iškilo, ir senus svarstymus, abejones bei sprendimus parodyti kaip nuolatinius bandymus įveikti formuluojamą politinę problemą – tie bandymai baigėsi esamos tvarkos sukūrimu, t. y. brėžiama savotiška parabolė iš dabarties į praeitį ir atgal. Nors ir pra-

⁴¹ Ten pat, p. 34–36.

⁴² Atskleisti įtampą tarp oponuojančių jėgų idėjų ir parodyti tai kaip specifinį legitimų naratyvą siekiama: Rosanvallon P., *The Demands of Liberty*, Harvard: Harvard University Press, 2007 ir Rosanvallon P., *Counter Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

⁴³ „Intellectual History and Democracy: an Interview with Pierre Rosanvallon“, *Journal of the History of Ideas*, 68, 2007, p. 710.

⁴⁴ Rosanvallon, 2007, p. 75–76.

deda nuo dabarties aktualijų, jis negali būti apkaltintas „antikvaria-tiškumu“ kaip Q. Skinneris ar selektyvumu pasirenkant analizuojamas sąvokas kaip R. Koselleckas. Be to, pats politiškumo kismas yra rodomas kaip nuolatinis ir nuoseklus procesas – nekalbama nei apie viską pakeičiančią naujovę siūlantį autorių (visi autoriai reaguoja į bendrą diskusiją), nei apie abstrakčią modernybę kaip lūžio laikotarpį (pripažįstamas intelektualų vaidmuo), todėl PI gali būti vertinamas kaip savotiškas vidurio kelias tarp idėjų ir sąvokų istorijos.

Praeitis P. Rosanvallonui, kitaip nei idėjų ar sąvokų istorikams, yra viena iš tikrovės „laboratorijų“, kurioje vyksta diskusijos, sukeliančios vienokius ar kitokius realius istorinius padarinius. Taigi PI labiausiai pabrėžiama ne tai, kas ir kodėl sakoma ar ką ištara reiškia, bet veiksmas, kuris kyla ar gali kilti iš tos ištaros ar konkuruojančių ištarų: „tokios istorijos objektas [...] surasti bandymų ir klaidų kelią, konfliktus ir nesutarimus, per kuriuos politėja pasiekia savo įteisintą formą“⁴⁵. Šis veiksmas gali būti tiek asmeninis, tiek visos visuomenės ar atskiros grupės, tačiau visais atvejais nutolstama nuo retorinių bei semantinių idėjų istorijos bei sąvokų istorijos polinkių ir daugiau dėmesio kreipiama į ištaros ir institucinio pokyčio santykį. Taigi P. Rosanvallonas, nors ir nesiekdamas tiesiogiai aptikti praeities ir dabarties ryšio, sugeba pasiūlyti naują analizės būdą, kuris, viena vertus, mokosi iš praeities ir, antra vertus, atranda daugiau dabarties institucijų interpretacijos būdų. Galima sakyti, kad idėjų istorijai rūpi žodžių vartojimo istorija, sąvokų istorijai – žodžio istorija, o PI kreipia dėmesį į diskusijos istoriją ir jos padarinius – kokios politinės praktikos buvo sukurtos ir kokią įtaką jos padarė tolesniems ginčams dėl šių praktikų.

P. Rosanvallonu būdas naudoti PI savo tyrimams nurodo mažiausiai du metodo ypatumus, susijusius su šaltinių atranka. Pirma, PI siekia sujungti į visumą šaltinius ir elementus, kurie ir sudaro politinės kultūros pagrindą: būdai, kuriais buvo skaitomi „klasikiniai“

⁴⁵ Rosanvallon, 2007, p. 38.

tekstai, literatūros kūrinių įtaka, žiniasklaidos sąjūdžiai ir nuomonės, pamfletai, piešiniai, dainos ir t. t.⁴⁶ Antra, platesnė tyrimo medžiaga lemia, kad tyrimo erdvė yra kur kas siauresnė. Idėjų istorijai erdvės ir laiko ribos iš esmės neegzistuoja, sąvokų istorija tiria įvairių valstybių ir epochų autorių skirtumus, o P. Rosanvallonui rūpi diskusijos, vykstančios viename politiniame-kultūriniame kontekste – Prancūzijoje. Be to, jis pirmiausia telkiasi į šios valstybės tyrimus ir ginčus joje po Didžiosios jos revoliucijos ar keli dešimtmečiai prieš. Galima išvelgti gana pragmatinį šios „trumpo laikotarpio“ strategijos pasirinkimą – taip išvengiama milžiniškų, nors ir ne tokių išsamių ankstesnių šaltinių ir politinių ginčų. Kita vertus, tikėtina ir tam tikra metodologinė nuostata – moderni nacionalinė valstybė padiktavo naujus, iki šiol svarbius politinius klausimus, kaip antai demokratizacija, piliečių įsitraukimas, socialinė lygybė ir kt.

Iš esmės remdamasis šiomis programos prielaidomis P. Rosanvallonas 1995 m. parašė straipsnį „*The history of word „democracy“ in France*“⁴⁷. Tyrimas pradedamas nuo ikirevoliucinės demokratijos sampratos, kurios ieškoma žodynuose ir enciklopedijose. Daroma išvada, kad demokratija siejama su antika ir pristatoma kaip viena iš seniai buvusių valdymo sistemų. Šią mintį kelia ne tik Jeanas J. Rousseau, kuriam demokratinis valdymo tipas netinka moderniam pasauliui, bet ir Prancūzijos švietėjų ir revoliucionierių retorika. Galima pateikti du P. Rosanvallonui tipiškus tokios išvados pavyzdžius: Montesquieu kalbėjo apie liaudies suverenumą ir demokratija nebuvo esminė koncepcija jam išreikšti, o revoliuciniame žodyne (peržiūrėti leidinių pavadinimai, diskusijos parlamente ir kt.) demokratija toli gražu nebuvo populiariausias žodis ar argumentas, pavyzdžiui, net diskusijose dėl visuotinės balsavimo teisės žodis „demokratija“

⁴⁶ Rosanvallon P., *The new social Question: Rethinking welfare state*, Princeton: Princeton University Press, 2000, p. 101.

⁴⁷ Rosanvallon P., „The History of the Word „Democracy“ in France“, *Journal of Democracy* 6 (4), 1995, p. 140–154.

nepaminėtas nė karto. Kiek populiarsnė demokratijos sąvoka tampa tik vėlyvuju revoliucijos laikotarpiu, kai senovės antikos idėjos ir įvaizdžiai darosi savotiška mada, o demokratas, kaip pažangus žmogus, – aristokrato antonimu. Tolesnė diskusija dėl demokratijos yra susijusi su diskusija (žiniasklaidoje ir parlamente) dėl valdymo sistemos, nes demokratija vis dar reiškė tik valdymo būdą, kuriame dalyvauja visi piliečiai, bet neturėjo laisvės, visuotinės rinkimų teisės ir kitų „demokratiškas“ principų konotacijų. Šiuo atveju svarbiausia priešprieša tapo demokratija *versus* atstovaujamoji valdžia. Tačiau apie XIX a. pradžią šalia „institucinės“ demokratijos reikšmės atsiranda sociologinė – teisių suteikimas visiems piliečiams pradeda traktuoti kaip naujos socialinės tvarkos sukūrimas ir vadinamas demokratišku. Tai iliustruojama ne tik viešais to meto intelektualų pareiškimais, bet ir cituojant asmeninį Alexio de Tocqueville'o susirašinėjimą, kuris aiškiai sako, kad „demokratija apibrėžia socialinę būklę, o liaudies suvereniteto dogma – politinę teisę“. Ilgainiui viešasis diskursas tiek pakito, kad pradėta kalbėti apie Prancūzijos demokratiškumą iš esmės nepaisant esamo politinio režimo, o pati demokratijos sąvoka tapo kokybės žymeniu, kurį vartojo visi. Būtent dėl to jos turinys pasidarė aiškiai neapibrėžtas ir pradėti dėlioti epitetai „liberali“, „socialinė“, „tikroji“, kurie turėjo išreikšti „geresnį“ demokratijos pobūdį. Tai lėmė, kad demokratija kaip tokia yra nebe politinio veiksmo motyvas, o jo pobūdis.

Apibendrinant išvagas apie visas tris humanitarines mokyklas, pagrindinį dėmesį kreipiančias į politinių fenomenų analizę, pirmiausia galima išskirti svarbiausius jas vienijančius aspektus. Pirma, iš-tara ir veiksmai yra neatsiejamai susiję. Antra, visos programos stipriau ar silpniau pabrėžia istorinį kontekstualumą – praeities idėjos, koncepcijos ir diskusijos turi būti suprantamos kaip prasmingos tam tikru istoriniu laikotarpiu ir nebūtinai sutapti su mūsų turimomis sąvokų prasmėmis ir nuostatomis. Trečia, visos idėjos yra intencionalios – išreiškia vieną ar kitą poziciją ir dalyvauja diskusijose. Tuo pat

metu jos yra ir priemonė, padedanti išsakyti mintis (įtvirtinamas ar keičiamas socialinis pasaulis), ir objektas, kuris gali būti perkonstruotas (dėl pokyčių socialiniame pasaulyje pakeistas žodžio turinys ar sukurtas neologizmas). Ketvirta, diskusijose dalyvaujantys asmenys ir jų mintys yra racionalios, t. y. suprantamos ir pagrįstos sakančiojo kasdienybėje. Pagaliau, penkta, visos minėtos mokyklos daugiau ar mažiau pabrėžia istoriškumą (ar tai būtų dialogas, reikalaujantis naujų argumentų, ar socialinis pokytis, reikalaujantis naujos pasaulio konceptualizacijos), kaip sudaranti sąlygas idėjoms, sąvokoms ar klausimams kisti. Visos šios prielaidos sukuria programą, leidžiančią institucinę politinę tikrovę analizuoti iš platesnės istorinės perspektyvos, o šiuo metu vartojamas politines sąvokas vertinti kur kas kritiškiau, t. y. suprasti, kad šiuo metu vartojamų sąvokų turinys, kartu ir aiškinamasis pasaulis kito ir kinta. Radikalus šios tezės variantas net galėtų skambėti taip: politiškumo problemos / nusivylimas politika kyla ne dėl esamą politinės ir socialinės sistemos, valstybės neefektyvumo ar kitų institucinių priežasčių, o dėl politinės kalbos ir esamų praktikų ar visuomenės turimo diskurso neatitikimo.

Taip pat svarbu išskirti esminius visų trijų subdisciplinų skirtumus, kurie leidžia pasirinkti skirtingas tyrimo strategijas, atsižvelgiant į tyrėjo keliamus tikslus ir uždavinius (1 lentelė).

2. Kritinės pastabos ir trijų programų galimybės tiriant Lietuvos politinę mintį

Kol kas straipsnyje daugiausia dėmesio buvo skirta bendroms teorinėms prielaidoms, kokių yra galimybių ir būdų tirti politines idėjas iš istorinės perspektyvos, aptarti. Visos trys pristatytos „sociohumanitarinės“ mokyklos (idėjų istorija, sąvokų istorija ir politiškumo istorija) sutaria, kad veiksmas negali būti atskirtas nuo idėjos, kuri pirmiausia reiškiasi ištara. Taip pat daroma prielaida, kad visuomenė yra integrali ir joje funkcionuojančios idėjos bei išsakomi teiginiai

1 lentelė. Svarbiausi idėjų istorijos, sąvokų istorijos ir politiškumo istorijos skirtumai

	<i>Tyrimo lygmuo</i>	<i>Tyrimo erdvė</i>	<i>Tyrimo šaltiniai</i>	<i>Ištaros ir veiksmo santykis</i>	<i>Artimos programos</i>	<i>Svarba politikos tyrimams</i>
II	Konkretus istorinis laikotarpis (sinchroniška); idėjos sudedamosios dalys	Plati – skirtingos valstybės jungiamos į vieną modelį	Klasikiniai tekstai ir diskusijos tarp individų	Svarbi retorika; veiksmai tik kontekstas	Intelektualinė istorija	Turėti politiniai tikslai ir kelti klausimai
SI	Kismas nuo „atsiradimo“ iki dabar (diachronika); semantinis laukas	Suskaidyta – gali būti lyginami skirtingi dariniai	Klasikiniai tekstai, kiti juos papildantys šaltiniai, ekonominė, socialinė ir politinė istorija	Sąvokos daro įtaką socialiniam pasauliui ir atvirkščiai	Socialinė istorija	Politinės sąvokos kitimas ir santykis su socialiniais fenomenais
PI	Šiuolaikiniai klausimai kaip praities diskusijų padarinys (laikiškumas); priešinos idėjos	Siaura – viena valstybė / tauta	Nuolatiniai politiniai debatai, straipsniai, tekstai ir kt.	Diskusijos lemia politinius veiksmus ir nustato jų prasmę	Politinių institucijų istorija	Diskusijos dėl institucijų, jų turinys ir padariniai

leidžia tirti jos politiškumo specifiką. Teigiant, kad idėjos yra socialios, pabrėžiama istorinio ir politinio konteksto svarba. Tai reiškia, kad idėjos negali būti distopiškos – nepriklausomos nuo vietos, jos visada yra nulemtos sakančiojo gyvenamojo pasaulio – kultūrinio, politinio ir socialinio konteksto; jos negali būti dischroniškos – nepriklausomos nuo laiko, vartojamo žodyno ir istorinio laiko. Taip pat svarbu pabrėžti, kad tai nereiškia, jog užkertamas kelias idėjų prasminiams pokyčiams ir konceptualioms bei politinėms naujovėms – arba kalba disponuojantys individai siekia ją pritaikyti prie socialinės tikrovės, įteisinti savo veiksmus ar išspręsti teorinius prieštaravimus,

arba socialinė tikrovė reikalauja naujų sąvokų ir reikšmių, arba išta-ros reikalauja tam tikrų institucinių naujovių.

Kita vertus, minėtos mokyklos siūlo kiek skirtingas tyrimo stra-tegijas ir pabrėžia kiek kitus tyrimo aspektus – idėjų istorijai yra svarbūs pragmatiniai „politikuojančiojo“ retoriniai sprendimai; są-vokų istorijai – sąvokų sąsajos su socialinėmis transformacijomis; politiškumo istorijai – politinių veiksmų ir praktiškų galimybių, at-sisipindinčios kalbos elementų reikšmėse. Tai lemia, kad patys tyri-mai dažniausiai yra skirtingų lygmenų: idėjų istorijai, bent jau jos Cambridge'o mokyklai būdingi nuodugnūs tam tikro laikotarpio mi-krotyrimai; sąvokų istorijai – platūs makrotyrimai, leidžiantys daryti išvadas apie esmines konceptualias transformacijas; politiškumo is-torijai – dviejų–trijų šimtų metų laikotarpį apimantys mezotyrimai, kurie leidžia lengviau lyginti modernias institucines transformacijas ir diskusijų retorinius pokyčius.

Šioje vietoje derėtų klausti, ką naujo galima pasakyti naudojant šias prieigas? Koks jų santykis su Lietuvos atvejo tyrimu? Atsakymą į pir-mąjį klausimą pateikia paprastas faktas: šios prieigos iki šiol nebuvo nuosekliai taikomos, nors Lietuvos politinė istorija, politinės minties raida ir dabartinio politinio diskurso tapsmas yra rūpimi tyrimo objek-tai. Lietuvoje šia kryptimi atlikti tyrimai buvo arba pernelyg fragmen-tiški, t. y. orientuoti į vieną istorinį laikotarpį, ar / ir nuosekliai neparodė istorinių ginčų kitimo iki šių dienų eigos⁴⁸, arba pernelyg glaudžiai susiję su tradicine Lietuvos istoriografija ir daugiau kalba apie poli-tinių institucijų transformacijas ir vykusius ginčus⁴⁹, nei apie varto-

⁴⁸ Pavyzdžiui, Beresnevičiūtė-Nosalova H., *Lojalumų krizė: Lietuvos bajorų politinės sąmonės transformacija 1795–1831 metais*, Vilnius: Vaga, 2001; Kuolys D., *Asmuo, tauta, valstybė LDK istorinėje literatūroje*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992; iš dalies Pivoras S. *Lietuvių ir latvių pilietinės savimonės raida*, Kaunas: Vy-tauto Didžiojo universiteto leidykla, 2000; Putinaitė N., *Nenutrūkusi styga: pasiprie-šinimas ir prisitaikymas sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2007 ir kt.

⁴⁹ Pavyzdžiui, LAIS studijos: *Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos*, Vil-nius: Sietynas, 1990; *Lietuvos valstybės idėja (XIX–XX a. pradžia)*, Vilnius: Žaltvyks-lė, 1991; *Liaudis virsta tauta*, Vilnius: Baltoji varnelė, 1993; Vincentas Lukoševičius, *Liberalizmo raida Lietuvoje*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995; Genzelis B., *Socialinės ir politinės minties raida Lietuvoje*, Vilnius: Margi raštai, 2005 ir kt.

jamų sąvokų reikšmes ir reikšminius pokyčius. Kita vertus, galima nurodyti ir kitokias politiškumo tyrimo strategijas, kurios ne tiek yra orientuotos į bandymus užčiuopti kismą, kiek yra savotiški bandymai užfiksuoti, „nufotografuoti“ tam tikrus politinės kultūros elementus, pavyzdžiui, valstybės veikėjų ar intelektualų politines nuostatas, tam tikros ideologijos ar visuomenės politinius įsitikinimus ar panašiai. Aptartos mokyklos gali įsiliesti į šių darbų plejadą, juos pagilinti ir prisidėti prie Lietuvos politinės kultūros tyrimų, ją suprantant kaip „diskursų ir praktikų visumą, kurių padedami visuomenės nariai kartu veikia politiškai. [Pirmiausia akcentuojant, kad] vienas iš būdų ją pažinti – apibrėžti terminų, kuriais įvardijamos turimos nuostatos, reikšmes“⁵⁰.

Aptartos mokyklos politinės kultūros tyrimus atlieka remdamosi kiek kitokiomis prielaidomis ir keldamos kiek kitokius klausimus. Pirmiausia, ypač svarbus turimas politinis žodynas – sąvokos, jų vartojimo galimybės ir sąvokoms suteikiamos reikšmės. Pabrėžtina, kad jei teigiame, jog priklausymas vienai visuomenei reiškia vienos politinės kalbos vartojimą ar diskusijas dėl tam tikrų koncepcijų, taip pat galima teigti, kad „susiskaidžiusi kalba lemia susiskaidžiusią visuomenę“⁵¹. Klausiant, ar visada laisvė lietuviams reiškė tą patį? Ką vadinome respublika Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK), Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos ir nepriklausomybės laikais? Kada lietuviai pradėjo siekti „demokratijos“? Kokios politiškumo paradigmos vyrauja, konkuruoja ir atsiranda? ir pan. ne tik mėginama aprašyti, koks buvo Lietuvos politinis žodynas, bet ir suprasti, kaip jis siejosi su konkrečia politine praktika, kaip buvo nuo jos priklausomas ir ją veikė, ką reiškė konkrečioms žmonėms konkrečiu istoriniu momentu. Maža to, net į dabartines Lietuvos politines problemas galima žiūrėti ne tik iš

⁵⁰ Baker K., *Inventing the French Revolution: Essays on French Political Culture in the Eighteenth Century*, Cambridge, 1990 cituota iš Castiglione D. (ed.), *The History of Political Thought in National Context*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001, p. 2.

⁵¹ *Political Innovation and Conceptual Change*, p. 1.

institucinės perspektyvos, bet ir kaip į naują politinį žodyną, kuriam būdingas nesuskalbėjimas, tam tikras „konceptualus chaosas“, keliantis kitokio pobūdžio politines problemas, reikalaujantis naujų politinių praktikų ir kalbinių naujovių.

Visos trys tyrimo strategijos ne tik gali padėti geriau suprasti Lietuvos politiškumo specifiką įvairiais istoriniais laikotarpiais, bet ir padėti apibrėžti dabartinės politinės kultūros ištakas. Lietuvos istoriografijai būdinga Lietuvos istoriją analizuoti kaip „trūkių“ istoriją – esminis lūžis (nepriklausomos valstybės sukūrimas, okupacija, nepriklausomybės atkūrimas) sukuria iš esmės naujas institucijas, visuomenines struktūras ir kartu žodyną. Tik nedidelė dalis tyrimų bando užčiuopti ir atkurti istorijos tąsą vėlesniais laikotarpiais⁵². Idėjų / sąvokų / politiškumo istorija domisi būtent šia tyrimų problema, akcentuodama konceptualią tąsą ir neužmiršdama pabrėžti kalbinių naujovių, kurios būtinos naujam politiniam režimui, politinei sistemai ar politikai kaip *policy* įteisinti ir įprasminti. Taigi klausama, kiek „styga yra nenutrūkusi“? O gal ji tvirtesnė nei atrodo iš pirmo žvilgsnio? Kaip nauji politiniai fenomenai, naujos patirtys ir problemos keičia lietuviško politinio žodyno struktūrą?

Kitas svarbus klausimas – kokių problemų visoms trims mokykloms gali sukelti Lietuvos atvejo tyrimas. Nagrinėjant politinio žodyno kaitą daugiausia dėmesio skiriama Vokietijai, angliakalbėms valstybėms ar Prancūzijai, tačiau net be išsamesnio tyrimo akivaizdu, kad šie modeliai neatitinka Lietuvos politinės raidos tiek dėl Lietuvos kaip atskiros visuomenės specifikos, tiek dėl istoriškai susiformavusios geokultūrinės priklausomybės skirtingiems galios centrums, turintiems skirtingus politiškumo diskursus. Dėl straipsnio trumpumo sunku nuodugnai aptarti Lietuvos atvejo specifiką, juolab pateikti konkrečių minėtų programų taikymo pavyzdžių. Tai reikėtų palikti tolesniems tyrimams ir straipsniams. Tačiau čia būtina išskirti kelias

⁵² Turbūt geriausias paskutinis tokio tyrimo bandymas yra N. Putinaitės monografija „Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje“.

metodologines problemas ir tyrimų kryptis, kurios gali būti svarbios analizuojant Lietuvos politinių koncepcijų ir debatų istoriją:

- a) Santykis su kitais politiniais žodynais – Lietuvos politinė mintis ir politinis žodynas, kurį galima tyrinėti nagrinėjant rašytinį palikimą, gali būti vertinamas kaip santykinai naujas fenomenas. Jis turėtų būti suprantamas kaip unikalus žodynas, kuris apibūdino aktualią politinę erdvę. Tačiau svarbu pabrėžti, kad Lietuvoje, palaikiusioje ryšį su Vakarų Europos politine mintimi ir kurį laiką buvusioje integruotoje į Rusiją, turėjo atsirasti kelių pobūdžių pokyčių. Pirma, kintant politinėms institucijoms, turėjo būti pakeistas ir aiškinantis politinę institucinę tikrovę, pritaikant senas ar kuriant naujas sąvokas, vartojamas žodynas. Antra, galima ir kita pokyčių kryptis – perimant naujas politines koncepcijas, turėjo keistis ne tik turimas politinis žodynas, bet ir politinė elgsena, kuriamos naujos institucijos. Taigi visada išlieka geokultūriškai⁵³ keliamas klausimas – kaip žodyną gali paveikti didesnis atvirumas vienos ar kitos (geo) politinės jėgos politinėms koncepcijoms? Kiek galima kalbėti apie autonomišką Lietuvos tradiciją? Kaip ją keitė ir keičia kitos tradicijos? Kokios politinės struktūros buvo kuriamos reaguojant į conceptualius pokyčius? Taigi norint adekvačiai suprasti ir paaiškinti conceptualius pokyčius Lietuvoje, būtina lyginti ir sieti koncepcijų vartojimą su kitų valstybių turimomis politinėmis kalbomis, t. y. daugiau dėmesio skirti sąvokų istorijos programai.
- b) Lietuviško politinio žodyno klausimas – viena didžiausių problemų. Kalbant konkrečiai apie lietuvišką politinį žodyną, svarbu yra ne tik atsekti jo atsiradimą (išsiaiškinti, kada ir kodėl pradėtas vartoti vienas ar kitas lietuviškas terminas), bet ir nustatyti jo santykį su kitomis lietuviškomis, tačiau kita kalba (lenkų, lotynų, senąja slavų) išreikštomis sąvokomis, nes iš

⁵³ Čia geokultūra suprantama kaip kitos kultūrinės tradicijos, įvaizdžių ir sąvokų perėmimas iš kitų (kolonijinės ar gretimos valstybės).

esmės yra kalbama apie tą pačią politinę erdvę. Tad lietuviškos sąvokos tyrimas reikalauja ją palyginti su atitinkamomis kitose kalbose vartojamomis sąvokomis, taip suvokiant ją kaip LDK politinės paradigmos tąsą. Svarbu nepamiršti, kad lietuvių politinė kalba šiuo atveju turėtų būti traktuotina kaip santykinai nauja. Galima teigti, kad sąvoka galėjo atsirasti dar prieš žodį ir tirti, kaip įsivyravo viena ar kita sąvoka, kokią įtaką tai padarė apibrėžiant politinę tikrovę ir kas turėta omenyje vartojant vieną ar kitą žodį. Jei mus domina konkrečios sąvokos reikšmės atsiradimas, būtina pasinaudoti idėjų istorijos programa, o jei siekiama žiūrėti plačiau, parodyti, kokias reikšmes įgavo koncepcija, geriau būtų pasitelkti diachroninį sąvokų istorijos tyrimą.

- c) Modernybės pradžia – sąvokų ar idėjų kitimo laikotarpis – svarbus siekiant nustatyti tyrimo ribas. Pavyzdžiui, Q. Skinneris ir J. Pocockas pradeda nuo ankstyvosios modernybės (XVI a.), o R. Koselleckas vartoja terminą „*Sattelzei*“, kuris iš esmės suvokiamas kaip modernybės metafora ir Vokietijoje prasideda XVII a. Lietuva tradiciškai vertinama kaip vėluojanti modernizuotis, tačiau XVIII a. pabaigos naujoviškos politinės reformos leidžia teigti, kad sąvokos taip pat turėjo būti šiek tiek „modernizuotos“, pakeistos. Būtina klausti, kada ir kodėl galima išvelgti esminį sąvokos vartojimo pokytį, kaip tai atspindi valstybės politines transformacijas. Kita vertus, šiuo metu darosi populiaru kalbėti apie „antrąją modernybę“, o tai savo ruožtu suponuoja, kad tikėtina ir dar viena politinės kalbos naujovių banga. Kitaip sakant, galima kelti darbinę hipotezę, kad „postmodernybėje“ formuojasi nauja politinė kalba. Šioje vietoje, nurodant Lietuvos modernybės pradžią ir atskleidžiant dabartinės politiškumo kalbos specifiką, patogiau pasirinkti sąvokų istorijos tyrimo strategiją ir parodyti atsirandančius prasminius pokyčius, o esant akivaizdžių trūkių, kalbėti apie modernybės įtaką sąvokai.

d) Diskusija dėl sąvokų tęstinumo ir veiksmo santykis – atsižvelgiant į tai, kad Lietuva ne kartą patyrė radikalias institucines pertvarkas, būtina suprasti, koks jų santykis su turėtomis ir atsiradusiomis ištaromis. Kiekvienas politinis pokytis skatina ne tik institucinius, bet ir juos apibrėžiančius žodyno pokyčius, kurie, savo ruožtu, keičia arba papildo senąjį. Iš esmės šiuo atveju verbalinėms praktikoms būtų galima taikyti Mariaus Povilo Šaulausko ir Zenono Norkaus siūlyto institucinės transformacijos skirstymo tipus⁵⁴ (kontinuacinė, imitacinė, restitucinė ir inovacinė). Pabrėžtina, kad skirtingais istoriniais laikotarpiais derėtų ieškoti skirtingų strategijų atmainų, pavyzdžiui, Nepriklausomybės atkūrimas pirmiausia gali reikšti žodyno restituciją, o rusiško sovietinio komunizmo įvedimas – imitaciją. Klausiant, kaip „atkuriamas“, „tęsiamas“ ar imituojamas politinis žodynas, ieškant, kokių padarinių tai sukėlė, reikėtų panaudoti politiškumo istorijos tyrimo programą ir jos padedamiems suprasti diskusijų dėl politiškumo skirtumus ir reikšmę.

Išvados

Politiškumas gali būti suprantamas kaip įvairialypis fenomenas. Šiame straipsnyje nagrinėjamos trys humanitarinės mokyklos (idėjų istorija, sąvokų istorija ir politiškumo istorija), kurios pirmiausia telkiasi į semantinius-kalbinius politiškumo aspektus. Iš esmės daroma ne nauja prielaida, kad politinis veiksmas yra neatsiejamas nuo subjektyvaus politiškumo vertinimo ir gali būti tapatinamas su kalba. Kalboje funkcionuojančių sąvokų tyrimas leidžia ne tik nustatyti

⁵⁴ Norkus Z., *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 293; Šaulauskas M. P., *Socialinė kaita: metodologija ir bendrosios tendencijos*, Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990–1998, Vilnius: Garnelis, 1998, p. 9–36.

esminius turimų politinių idėjų, kaip antai laisvė, lygybė, brolybė, tauta, valstybė, demokratija ir kt., skirtumus, bet ir identifiukuoti skirtingų socialinių grupių skirtingas politinės savivokos, tapatybės plokštės skirtingais istoriniais laikotarpiais skirtingose valstybėse.

Visos trys nagrinėtos programos pabrėžia istorijos kaip sąvokų kitimo „erdvės“ reikšmę. Viena vertus, taip atsisakoma priskirti praeities sąvokoms ir veiksams jiems nebūdingas reikšmes ir pasiryžtama nustatyti, kaip susiformavo dabartinės sąvokos ir diskusijos; kodėl sąvokos įgijo būtent tokias reikšmes ir atskleisti įtampą tarp skirtingų politinių sąvokų ir apibrėžimų. Kita vertus, tokiu būdu ne tik kritiškai ir naujai žiūrima į politines problemas, bet ir praplečiami istoriniai tyrimai, ypatingą dėmesį kreipiant į politinių sąvokų funkcijas skirtingais istoriniais tarpsniais.

Šiame straipsnyje buvo išryškinti ne tik bendri humanitarinių programų principai ir klausimai, kurie gali būti pritaikyti gilinant politikos mokslų išvalgas, bet ir skirta dėmesio jų tarpusavio polemikai bei galimoms problemoms taikant praktinius istorinių sąvokų tyrimus Lietuvoje. Kiekviena specifinė erdvė ir kiekvienas laikotarpis gali kelti skirtingus klausimus ir problemas, o tyrėjas turi atsakyti į klausimus, susijusius su reprezentatyvių šaltinių parinkimu, politiškumo problemos iškėlimu ir semantinės bei politinės ir sociologinės analizės santykiu. Vis dėlto šie klausimai tik suteikia papildomą erdvę tyrimams ir rodo platesnes „sociohumanitarinių dalykų“ galimybes.

Apibendrinant galima teigti, kad idėjų / sąvokų / politiškumo istorija gali ne tik padėti adekvačiai suprasti politines sąvokas ir jų reikšmes, bet ir susieti jas su politinės tapatybės transformacijomis ir socialinėmis realijomis. Reikia pripažinti, kad praktinis tokio tyrimo organizavimas ir vykdymas yra gana rimtas iššūkis, reikalaujantis daug laiko ir pastangų. Mažesnės apimties ir trumpesnio laiko tarpo išvalgas jau yra bandoma daryti ar, vykdant specifinio diskurso tyrimus, tolesniems tyrimams suteikiamas pakankamai rimtas pagrindas, tačiau istorija yra per gili, o politinis pasaulis per sudėtingas, kad būtų galima pasitenkinti šiomis pirminėmis išvalgomis.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Bevir M., *The Logic of the History of Ideas*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Beresnevičiūtė-Nosalova H., *Lojalumų krizė: Lietuvos bajorų politinės sąmonės transformacija 1795–1831 metais*, Vilnius: Vaga, 2001.

Castiglinione D., ed., *The History of Political Thought in National Context*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

„Conceptual History, Memory, and Identity: an Interview with Reinhard Koselleck“, *Contributions to History of Concepts* 2 (1), 2006, p. 99–129.

Foucault M., *The Archaeology of Knowledge*, New York: Pantheon Books, 1972.

Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland 1, Stuttgart: Klett-Cotta, 1994.

Genzelis B., *Socialinės ir politinės minties raida Lietuvoje*, Vilnius: Margi raštai, 2005.

Grafton A., „The History of Ideas: Precept and Practice“, *Journal of the History of Ideas* 67, 2006, p. 1–33.

„In Honor of Reinhard Koselleck“, *Contributions to History of Concepts* 2 (1), 2006, p. 3–7.

„Intellectual History and Democracy: an Interview with Pierre Rosanvallon“, *Journal of the History of Ideas* 68, 2007, p. 701–713.

Koselleck R., *Futures past: on the Semantics of Historical Time*, Bielefeld: Mit Press, 1985.

Koselleck R., *The Practise of Conceptual History*, Stanford: Stanford University Press, 2002.

Kuolys D., *Asmuo, tauta, valstybė LDK istorinėje literatūroje*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992.

Liaudis virsta tauta, Vilnius: Baltoji varnelė, 1993.

Lietuvos valstybės idėja (XIX–XX a. pradžia), Vilnius: Žaltvykslė, 1991.

Lopata R., *Istorijos politika ir politikos istorizavimas*, <<http://www.lrytas.lt/-12341569301233162543-lrytas-lt-paskaita-9-profesorius-r-lopata-istorijos-politika-ir-politikos-istorizavimas.htm>>, 2009 03 15.

Lovejoy A., „The Reflections on the History of Ideas“, *Journal of History of Ideas* 1, 1940, p. 3–24.

Lovejoy A., *The Great Chain of Being: a Study of the History of an Idea*, Harvard: Harvard University Press, 1970.

Lukoševičius V., *Liberalizmo raida Lietuvoje: XIX a. pab.–1940*, Vilnius: Valsstybinis leidybos centras, 1995.

Mandelbaum M., „Arthur O. Lovejoy and the Theory of Historiography“, *Journal of History of Ideas* 9, 1948, p. 412–423.

Mazze J. A., „Some Interpretations of the History of Ideas“, Kelly D. R. (ed.), *The History of Ideas: Canon and Variations*, New York: University of Rochester Press, 1994.

Norkus Z., *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.

Palonen K., *Quentin Skinner: History, Politics, Rhetorics*, Cambridge: Polity, 2003.

Palonen K., *Rhetorical and Temporal Perspective on Conceptual Change*, <<http://www.jyu.fi/yhtfil/redescriptions/Yearbook%201999/Skinner%20Q%201999.pdf>>, 2009 03 04.

Parsons R., „Defining the History of Ideas“, *Journal of the History of Ideas* 68, 2007, p. 683–701.

Pearce R. H., „A Note on Method in the History of Ideas“, *Journal of the History of Ideas* 9, 1948, p. 372–379.

Pivoras S., *Lietuvių ir latvių pilietinės savimonės raida*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2000.

Putinaitė N., *Nenutrūkusi styga: pasipriešinimas ir prisitaikymas sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2007.

Richter M., *The History of Political and Social Concepts*, Oxford: Oxford University Press, 1995.

Richter M., „Begriffsgeschichte and History of Ideas“, *Journal of History of Ideas* 48 (2), 1987, p. 247–263.

Rosanvallon P., „The History of the Word „Democracy“ in France“, *Journal of Democracy* 6 (4), 1995, p. 140–154.

Rosanvallon P., *The new social Question: Rethinking welfare state*, Princeton: Princeton University Press, 2000.

Rosanvallon P., *Democracy past and future*, Columbia University Press, 2007.

Rosanvallon P., *The Demands of Liberty*, Harvard: Harvard University Press, 2007.

Rosanvallon P., *Counter Democracy*, New York: Cambridge University Press, 2008.

Skinner Q., „Meaning and Understanding in the History of Ideas“, *History and Theory* 8 (1), 1969, p. 3–53.

Skinner Q., „The State of Language and Political Change“, Terence Ball (ed.), *Political Innovation and Conceptual Change*, Cambridge University Press, 1989, p. 6–24; 90–132.

Skinner Q., *Visions of Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Skinner Q., *On Encountering the Past*, <http://www.jyu.fi/yhtfil/redescriptions/Yearbook%202002/Skinner_Interview_2002.pdf>, 2009 02 13.

Skinner Q., *Interview*, <http://www.alanmacfarlane.com/DO/filmshow/skinner1_fast.htm>, 2009 02 13.

Skinner Q., „What is state? The question that will not go away“, <<http://sms.cam.ac.uk/media/508596?format=mov&quality=high>>, 2009 03 20.

Skinner Q., *Three kinds of liberty*, <<http://www.berlinpicturecompany.com/ctv/history/skinner.html>>, 2009 03 20.

Strauss L., „Political Philosophy and History“, *Journal of History of Ideas* 10, 1949, p. 30–50.

Šaulauskas M. P., *Socialinė kaita: metodologija ir bendrosios tendencijos*, Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990–1998, Vilnius: Garnelis, 1998, p. 9–36.

Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos, Vilnius: Sietynas, 1990.

Teggart F. J., „A Problem in the History of Ideas“, *Journal of the History of Ideas* 1, 1940, p. 494–503.

SUMMARY

THREE HISTORICAL WAYS OF MAKING SENSE OF POLITICAL: NON-POWER VIEW ON RELATION BETWEEN HISTORY AND POLITICS

The article introduces three historical and linguistic approaches on political thought (Anglophonic history of ideas (A. O. Lovejoy, Q. Skinner), German conceptual history (R. Koselleck) and French history of political (P. Rosanvallon)), and have several aims. Firstly, it tries to understand and conceptualize some premises of Western academy that could be easily integrated in Lithuanian socio-humanitarian tradition of political researches. On the one hand, it could help for critical understanding of some historical and political studies done in Lithuania in the past years. On the other hand, it shows what kind of problems should be solved if we want to use historical analysis of political in Lithuania. The article tries to present a mode for relating history and politics while looking at them not as power practices, but highlighting historical researches as methodological tool to understand political action and meaning of political.

While describing three humanitarian perspectives to political science that are concerned with studying political phenomena we can point out several of their common points. Firstly, utterance and political action are closely interrelated. Secondly, all programs emphasizes historical context – past ideas, conceptions and discussions should be seen as meaningful in specific historic period and contravene to our known meanings. Thirdly, all public ideas are presenting some world view or historical reality. At the same time they are instruments used for expressing thoughts (to firm or to change social world or idea system), and objects that could be changed. Fourthly, thoughts expressed in utterance are rational, e. g. understandable in everyday communication at that historical period. Finally, historicity as important cause for transforming ideas, concepts and discussion issues matters for all three schools. All those

presuppositions create programs that could help to understand political thought and debates in the new light of history.

Also there are some significant differences between three approaches that should be taken in to account if we want to use them in practical analysis. Article points out differences in research strategy (for example, micro- and synchronic analysis used by Skinnerian history of ideas; macro- and diachronic analysis common to conceptual history and some kind of middle way is taken by history of political), scope of research (not all of the approaches recognize importance of national or social context), sources used for analysis (not all historical material is used as meaningful), methodological presumptions and aims of the analysis. This all leads to different concept of politics and what is meant by meaningful political analysis in all three approaches.

In the last section of the article we introduce context of current studies of political thought in Lithuania and indicates possible trends for future studies while using more historical approaches to political. It is claimed that all three schools could help deepen our knowledge about Lithuanian political culture, tradition of political thought and transformation of main political concepts in Lithuania. While arguing that article also shows four main problems or trends for future analysis of Lithuanian case: relation with other traditions of political thought; question of Lithuanian political vocabulary; the beginning of modernization and change of meaning of concepts; question of continuity or discontinuity in usage of concepts.